

Waldemar Chrostowski

"Biblical Anatolia : from Genesis to the Councils", Fatih Cimok, Stambul 2005 : [recenzja]

Collectanea Theologica 77/2, 216-219

2007

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

sporadyczne, natomiast w ostatniej dekadzie utrwaliło się na dobre. Niezwykle pożyteczną stroną tej aktywności wydawniczej są nie tylko kolejne, w wielu przypadkach nowatorskie, bardzo udane i ważne przyczynki egzegetyczno-teologiczne, rozwijające wybrane tematy i wątki biblijne, lecz także prezentacja sylwetek i dorobku uhonorowanych osób, umożliwiająca łatwiejsze i bardziej gruntowne rozeznanie odnośnie do stanu katolickiej biblistyki polskiej na przełomie XX i XXI w. Powoli, lecz systematycznie, tworzy się osobna biblioteka *festschriftów*, która utrwała dotychczasowe osiągnięcia, a jednocześnie przyczynia się do dalszego postępu wiedzy biblijnej i teologicznej.

ks. Waldemar Chrostowski, Warszawa

Fatih CIMOK, *Biblical Anatolia. From Genesis to the Councils*, A Turizm Yayinlari, Stambul 2005, ss. 203.

Jednym z owoców Wielkiego Jubileuszu Roku 2000 stał się wyraźny wzrost świadomości na temat istnienia i wagi geografii zbawienia, której poznawanie jest tak samo istotne jako znajomość historii zbawienia. Doniosłą rolę odegrały podniosłe jubileuszowe pielgrzymki, które Jan Paweł II odbył do najważniejszych krajów biblijnych (Egipt i Synaj, Jordania, Izrael i Autonomia Palestyńska, Syria, Liban, Grecja). Ziemię biblijną stanowi również terytorium znane z geograficznego punktu widzenia jako Azja Mniejsza, z historycznego – Anatolia, a z politycznego – Turcja. Liczne wzmianki o tej ziemi i jej starożytnych mieszkańcach pojawiają się wiele razy na kartach obydwu części Biblii chrześcijańskiej, czyli Starego i Nowego Testamentu. Znamienne, że podróże apostołskie do Turcji odbyli trzej ostatni papieże: Paweł VI (1967), Jan Paweł II (1979) i Benedykt XVI (2006). Ta bezprecedensowa częstotliwość pielgrzymowania potwierdza znaczenie, jakie Kościół katolicki przykłada do „ziemi początków”, znanej z Nowego Testamentu jako ziemia apostołów Pawła i Jana.

Podręczniki i publikacje poświęcone geografii biblijnej koncentrują się zazwyczaj na Ziemi Świętej i regionach tzw. Żyznego Półksiężycza, to znaczy Mezopotamii i Egiptie. Anatolia z jej bogatym i różnorodnym dziedzictwem pozostawała dotąd jakby na uboczu tych zainteresowań. Dopiero w ostatnich latach sytuacja zmienia się na korzyść, co jest zasługą nie tyle biblistów, orientalistów i historyków, ile skutkiem żywiołowo rozwijającego się ruchu turystycznego do Turcji. Przebywając w tamtejszych kurortach, turyści z różnych stron świata ze zdziwieniem dowiadują się, że wiele pobliskich miejsc ma bezpośredni związek z korzeniami wiary i tradycji chrześcijańskiej, w tym również z Biblią. Zdarza się wtedy, że zwyczajny turysta przeobraża się w pielgrzyma, który oprócz oglądania i podziwia-

nia krajobrazów i zabytków odbywa osobliwą podróż w głąb swojego wnętrza, w którym w takich okolicznościach dają o sobie znać głębsze potrzeby duchowe. Korzystnym zmianom w dziedzinie pełniejszego i bardziej wszechstronnego przeżywania poszczególnych miejsc sprzyjają zachodzące w ostatnich dekadach w Turcji procesy społeczne i polityczne. W ich nurcie dokonuje się także silna rewitalizacja życia religijnego, oczywiście muzułmańskiego, która – mimo pewnych ograniczeń i trudności – otwiera wyznawców islamu na wyznawców innych religii. Mniej więcej do początków lat 90. XX w. w Turcji urzędowo forsowano ateizm, budując w tamtych warunkach zręby państwa całkowicie laickiego. Od kilku lat coraz bardziej widać przejawy tolerancji światopoglądowej.

Najlepsze i najbardziej wyczerpujące źródło informacji na temat starożytnej przeszłości Anatolii stanowi książka: Ekrem Akurgal, *Civilisations et sites antiques de Turquie. De l'époque préhistorique jusqu'à à la fin de l'Empire Romain (8000 av. J.-C – 395 ap. J.-C.)* (Istanbul 1986). Odbывая w lipcu 2000 r. niezapomnianą podróż studyjną w doborowym towarzystwie znawców i miłośników świata Biblii (m. in. bp Stanisław Gądek i, Roman Tkacz SAC, Stanisław Wójtowicz SAC), obficie z niej korzystaliśmy. W tym czasie istniały także dobre przewodniki po poszczególnych miejscach, w których nie zabrakło nawiązań do archeologii biblijnej, np. po Antiochii Pizydyjskiej, wslawionej działalnością św. Pawła podczas jego pierwszej podróży apostołskiej (zob. „Collectanea Theologica” 69/1999/ nr 4, s. 105-198). W 2000 r., w kontekście znacznie zwiększonego ruchu turystycznego i pielgrzymkowego, ukazało się pierwsze wydanie nowej publikacji, opatrzonej tytułem *Anatolia biblijna*. W ciągu zaledwie pięciu lat doczekało się czterech wydań angielskich, zostało też przetłumaczone na inne języki. Podróżując w kwietniu 2007 r. po Anatolii z kapłanami z Papieskiego Instytutu Polskiego w Rzymie, którzy w Wiecznym Mieście odbywają studia biblijne i teologiczne, natrafialiśmy na nią niemal wszędzie – od Stambułu, przez Ankarę, Antalię, Milet, Efez, Pergamon, po Troję. To dobry znak, świadczący, że istnieje rzeczywiste zapotrzebowanie na tego typu publikacje. Książka nie jest powierzchownym opracowaniem przeznaczonym na użytek przypadkowych odbiorców, lecz starannie, jasno i przystępnie napisanym podręcznikiem, w którym solidna wiedza została połączona z dobrymi fotografiami przedstawianych miejsc i reprodukcjami zachowanych zabytków. Na okładce widnieje majestatyczna góra Ararat, kojarzona w tradycji chrześcijańskiej z potopem i arką Noego.

Zawartość publikacji wychodzi poza czasy biblijne, zakończone pod koniec I w. po Chr. pobycem i działalnością św. Jana Apostoła w Azji Mniejszej. To dobre wyjście, ponieważ ten rozległy i piękny kraj to zarazem ziemia pierwszych stuleci wiary chrześcijańskiej, kształtowanej przez gorące spory i debaty teologiczne, sobory powszechne oraz dzieła greckich Ojców Kościoła. Czytelnik otrzymuje szeroką i pogłębioną panoramę wydarzeń i związanych z nimi miejsc, oraz dowiaduje

się, co ważnego niegdyś tam się wydarzyło. Książka została wydana na bardzo dobrym kredowym papierze, a jedyną bolączką może stanowić jej wysoka cena, jeszcze jeden znak popularności, a mimo to znajduje ona wielu nabywców.

W krótkim *Wstępie* (s. 7) autor wyjaśnia, że jego książka została pomyślana przede wszystkim jako pomoc przed, w trakcie lub po odbyciu podróży do Turcji. Każdy rozdział stanowi zamkniętą całość, którą można czytać osobno bądź w perspektywie pozostałych. Wyprawa duchowa i intelektualna osadzona w czasie i przestrzeni rozpoczyna się od epoki traktowanej jako protohistoria biblijna, a mianowicie od pierwszej połowy II tys. przed Chr., pokrywającej się z okresem patriarchalnym. Abraham podjął podróż, która z Ur chaldejskiego prowadziła przez Haran, położony na południu Anatolii, do Kanaanu. Następuje *Wprowadzenie historyczne* (s. 9-11), stanowiące udaną egzemplifikację solidnej popularyzacji wiedzy biblijnej. Książka składa się z dwóch zasadniczych części, wyodrębnionych w spisie treści, ale, niestety, nie wewnątrz.

Część pierwsza (s. 12-105) nosi tytuł *Anatolia w czasach Starego Testamentu*. Najlepsze pojęcie o jej zawartości dają tytuły kolejnych rozważań: *Rzeki Edenu, Góra Ararat, Tablica narodów, Haran, Horyci (Huryci), Hetyci, Ludy Morza, Aram (Aramejczycy), Assur (Asyryjczycy), Arpachszad (Babilończycy), Urartu, Tubal (Tabal), Minni, Meszek (Frygijczycy), Gomer (Kimmerowie), Aszkenaz (Scytowie), Rifat, Togarma, Magog, Karkemis, Lud (Lidyjczycy), Medowie, Jawan (Grecy), Tarsisz (Tarsus) i Cylicja, Aleksander Wielki oraz Seleucydzi*. Zdecydowanie przeważa prezentacja ludów i narodów, o których wiemy albo domyślamy się, że były związane z Anatolią. Niektóre z proponowanych identyfikacji, np. Meszek jako Frygijczyków, Aszkenaz jako Scytów czy krainy Tarsisz jako Tarsu w Cylicji, są niepewne lub wątpliwe, warto jednak zapoznać się z odnośnymi rozważaniami i argumentami. W tej części znajdujemy sporo przystępnie podanych wiadomości z zakresu geografii historycznej i etnografii Anatolii, wzbogaconych o dobrą mapę ukazującą cały ten region i jego starożytnych mieszkańców. Na szczególniejsze podkreślenie zasługuje kompetentna prezentacja Hetytów i Ludów Morza, tak przecież ważnych do lepszego poznania i zrozumienia historii i religii Palestyny. Czasami nasza wiedza o konkretnym ludzie biblijnym jest bardzo skąpa, tak samo jak wzmianki o nim zawarte w Biblii, np. o Minni, którzy zostali wspomniani tylko jeden raz – w Jr 51,27, a zamieszkiwali niegdyś na obecnym pograniczu Turcji i Iraku, czy o Rifat, wzmiankowanym w Rdz 10,3 i 1Krn 1,6 jako syn Jafeta urodzony z Gomer, którego potomków Józef Flawiusz upatruje na terenie Paflagonii, położonej w północno-wschodniej Anatolii. Z postaci historycznych osobnego omówienia doczekał się jedynie Aleksander Wielki, sporo miejsca zostało także poświęcone dynastii Seleucydów (III-II w. przed Chr.), wielce zasłużonej dla kulturowych, społecznych i politycznych przemian, jakie miały miejsce w Anatolii pod koniec ery przedchrześcijańskiej.

Część druga (s. 106-202) została opatrzona tytułem *Anatolia w czasach Nowego Testamentu*. Wyszczególnienie jej zawartości zajmuje więcej miejsca: *Rzymianie, Żydzi i chrześcijanie, Podróże św. Pawła do Anatolii, Antiochia nad Orontesem (św. Ignacy, św. Jan Chryzostom, św. Szymon Stylita), Seleucja, Perge, Antiochia Pizydyjska, Ikonium (kościół św. Tekli), Listra, Derbe, Attaleia, Aleksandria Troja, Efez (Więzienie św. Pawła, Dom Maryi Panny, kościół NMP, kościół św. Jana, Grota Siedmiu Śpiących), Assos, Trogylium, Milet, Patara, Myra (św. Mikołaj), Knidos, Adramyttium, Hierapolis, Kolosy, Święty Jan i siedem Kościołów Apokalipsy, Smyrna (św. Polikarp), Pergamon, Tiatyra, Sardes, Filadelfia, Laodycea, Magnezja nad Meandrem, Tralles, Edessa*. Wraz z prezentacją Kapadocji wchodzimy w czasy pobiblijne (św. Bazyli Wielki, św. Grzegorz z Nyssy, św. Grzegorz z Nazjanzu), przy czym sporo miejsca poświęca się pierwszym soborom powszechnym (I Nicejski – 325, I Konstantynopolitański – 381, I Efeski – 431, Chalcedoński – 451, II Konstantynopolitański – 553, III Konstantynopolitański – 680, II Nicejski – 787). Klucz jest przejrzysty: autor przedstawia Anatolię najpierw przez pryzmat misyjnej działalności św. Pawła i św. Jana, po czym przechodzi do omówienia miejsc i zabytków z czasów poapostolskich.

Zakres wiedzy podanej w książce jest obszerny. Dzięki temu otrzymaliśmy nie tylko przewodnik, przeznaczony dla turystów i pielgrzymów, lecz także pożyteczne i proste kompendium, z którego wiele skorzystają historycy i teologowie, zwłaszcza bibliści. Ujęcie, z jakim mamy do czynienia, to doskonały punkt odniesienia do powstania podobnych opracowań, które powinny się pojawić także na polskim rynku wydawniczym. Dwa czynniki przesądzają o ich potrzebie: wzrost dojrzałego zainteresowania Biblią i jej realiami oraz równoległy wzrost możliwości podróżowania do Turcji. Jeszcze niedawno był to obszar słabo w Polsce znany i rzadko penetrowany. Każdy rok przynosi jednak ogromne pozytywne zmiany i można się spodziewać, że już wkrótce ziemia biblijna położona między Morzem Czarnym a Morzem Śródziemnym jeszcze mocniej zdomowi się w naszej świadomości i religijności.

ks. Waldemar Chrostowski, Warszawa

Anna GAŚSIOR, *Jedna jest skala. Bosko-ludzki wymiar Kościoła w teologii Aleksandra Mienia*, Homo Dei, Kraków 2006, ss. 303.

Anna Gaśsiór w książce zatytułowanej *Jedna jest skala. Bosko-ludzki wymiar Kościoła w teologii Aleksandra Mienia* przybliży czytelnikowi postać prawosławnego kapłana i teologa oraz jego eklezjologię. Życie o Aleksandra oraz jego działalność